

Епопеята – липсващото начало на българската литература

А. А. Хофарт – Аспарух и конницата на българите в устието на Дунав

„Именник на българските ханове“ като опит да се съхрани паметта на миналото за потомците

Оставянето на мъдрости за потомците чрез използването на „черти и резки“ и гръцки букви по българските земи преди създаването на славянската писменост свидетелства за наченки на литературно мислене. „Човек и добре да живее, умира и друг се ражда. Нека роденият покъсно, като гледа този надпис, да си спомня за оногова, който го я направил...“ от знаменития Омуртагов надпис е показателен в това отношение.

Началото на литературното творчество все пак е поставено със старобългарската литература (IX–XVIII в.), която има своите шедьоври в жанровете на средновековната религиозна, светска и апокрифна литература като полемичното слово („За буквите“ на Черноризец Храбър), похвалното слово („Похвално слово за Кирил“ на Климент Охридски), поезията („Азбучна молитва“ на Константин Преславски), философското съчинение („Шестоднев“) и апокрифа („Детство Иисусово“, „Ходене на Богородица по мъките“).

Любопитно обаче е сравнението на българското литературно развитие с особеностите, които наблюдаваме при раждането на литературите на

други народи. При тях по-отчетливо личат закономерностите в прехода от фолклор към литература и последователността в появата на литературните родове и жанрове. Първият литературен жанр, който се появява там, е епопеята (героичния епос). Така в началото на европейската литература в античността стои епопея – Омировата „Илиада“. Тя е тясно свързана с процеса на еволюция на колективното съзнание – от племенно към народностно и национално. Епопеята достига своя класически вид във времето на етническото обединение в рамките на държавата. Следователно хипотетичното време, когато е трябвало да се роди българският героичен епос (епопеята),

е било около IX–XI в. Тогава, в резултат на приемането на християнството и създаването и разпространението на славянската писменост, изчезват етническите и племенни различия между славяни и прабългари и се формира българската народност. През десети век българската държава преживява своя Златен век, тя е с международен авторитет, на който всяка една монархия по това време може да завиди, създадени са условия за развитие на книжовността и изкуствата. Но българска епопея не се създава. Причините трябва да търсим в предишното историческо и културно развитие на славяните и прабългарите в рамките на славянобългарската държава. Държавата е била една, но

Именник на българските ханове, Уваров ръкопис, XV-XVI век

в нейните рамки са били два етноса с различни религиозно-митологически системи, с различен бит дори. Това са различия, които двата века от създаването на държавата до приемането на християнството не са успели да заличат. Славяните са били многобройният етнос и постепенно са славянизирани прабългарите, но да не забравяме, че управлението на държавата е било в ръцете на прабългарите. Процесът на формиране на българската народност е бил труден, а и бавен процес (можем да кажем, че е завършил едва през XI в.). „Епопейното минало“, онова славно героично минало, което да служи за пример на потомците, да бъде претворено в епически песни, а след това да подтикне и създаването на литературно произведение като „Илиада“ или „Песен за nibелунгите“, е било различно за славяните и за прабългарите. От предиаспарухово време спомените са били противоречиви и са се отнасяли до годините на конфликти с врагове и преселенията – търсене на обетована земя. Могат да се правят само предположения за съществуването на песни с епопейни сюжети у славяните и прабългарите. Правдоподобни са изследванията на прабългарските мотиви в юнашките песни, осъществени от Евгений К. Теодоров в книгата му „Български народен героичен епос“ (С., 1981) и Иван Венедиктов в книгите му „Медното гумно на прабългарите“ (С., 1983) и „Златният стожер на прабългарите“ (С., 1987). Евгений К. Теодоров сравнява „Песен за nibелунгите“ с българските юнашки песни на базата на това, че прабъл-

гарите са били в хунския племенен съюз, разпаднал се след смъртта на Атила през 453 г. Под заплахата от постоянни нападения от страна на аварите част от прабългарите в Панония, начело с Кубер, през 685 г. се заселват в областта около Прилеп и Битоля. А това са центрове на силна епопейна традиция, което дава основание на фолклориста да изследва общите мотиви в юнашките песни и „Песен за nibелунгите“ – мотиви, свързани с великото преселение на народите и с Атила. Иван Венедиктов сравнява българските юнашки песни с тюркските, германо-скандинавските и византийските епопейни творби, за да установи наличието на общи мотиви. Но най-интересната идея, до която стига той, е свързването на образа на детето юнак (типичен само за българските юнашки песни, не и за сръбските) с подхвърленото дете от Апокрифната българска летопис и установява, че първият герой, който се явява в този мотив, е Исперих (Аспарух) – не друг, а основателят на българската държава. Книгата „Медното гумно на прабългарите“ ни убеждава, че мотивът за детето юнак е най-старият в нашите юнашки песни. Другата книга на Иван Венедиктов – „Златният стожер на прабългарите“, изследва механизма на създаването на тези песни върху основата на сватбената пантомима и мотивите, свързани с нея. Наличието на такива мотиви от прабългарското начало на нашата духовна култура говори за съществуването на стара епопейна традиция. Но защо тя не се е развила? Причина за това са могли да бъдат споменатите различия между двата етноса, изградили българската народност. Но дали и християнството не е попречило на развитието на такава епопейна традиция, когато се е превърнало в официална религия? А християнството се налага и с помо-

щта на силата от страна на Борис. Свлянето на сина му Владимир (Расате) от престола красноречиво потвърждава това, както и потушеният бунт на старата прабългарска аристокрация. Етническото консолидиране в рамките на държавата си струва пролятата кръв. Но това може би е попречило на развитието на епопейната традиция на прабългарите, защото тя вероятно (както и всяка такава) е била във връзка с тяхната митология. Принудителното отказване от езическите богове е било и своеобразно потискане на епопейното творчество, свързано с тях. Конкретните имена и сюжети са били забравени, но са се запазили основните мотиви и някои от типове героите, които по-късно ще намерят място и ще бъдат интерпретирани в юнашките песни от времето на тюркското робство. При липсата на широко разгърната писмена традиция те ще бъдат запазени в този си по-късен вид, за да започне тяхното записване векове по-късно – в епохата на Възраждането, когато ще се търсят корените на родното, ще се дири зад булото на вековете славното минало. И славяните може би са имали епопейна традиция, но данни за това също така нямаме. Едно е сигурно: че поради своето мнозинство те славянизират всички сфери на държавния живот. Възможно е подобен да е бил и механизмът на създаване на българската юнашка народнопесенна традиция: прабългарските мотиви да са проникнали в основата на славяния фолклор, но определящи, основни са били характеристиките на славянското песенно творчество. От прабългарите остава и култът към прадедите (у славяните той не е бил така силен), произтичащ от стремението да се запази архетипът, традицията, установеното. С прадедите са били свързвани културните герои, а те, от своя страна – с върховния бог-създател (също така и с тотемни животни като вълка, коня, орела, кучето). Любопитен е и проблемът за ролята на книжовността, на старата българска литература в проблема за създаването на българска епопея. Защото намесата на индивидуален творец, на автор има своето значение при раждането на жанра в отделните национални литератури.

Дали причината за липсата на епопея у нас не е в това, че литературните модели се внасят отвън (от Византия), че няма преход от фолклорност към литературност (така характерен за Стара Гърция например)?

Християнството създава в България нетърпимост на официалната (държавна и църковна) власт към езичеството, за което свидетелства Презвитер Козма в „Беседа против богомилите“: „...не са християни, щом пият вино с гусли, с танци и бесовски песни.“

Когато се премахне това антагонистично отношение на християнската религия и духовенството към фолклора (както става по време на османското робство), с пълна широта ще се разгърне епопейното творчество, но тогава други неща ще попречат да се достигне до крупната форма – епопеята.

Във връзка с унаследяването на култа към прадедите на прабългарите и ролята на книжовността в създаването на една хипотетична (но както се оказва – невъзможна) епопея е един исторически и книжовен паметник от времето на Първата българска държава – **„Именник на българските ханове“**.

Без да притежава характеристиките на епопейния жанр, той като че ли изпълнява функцията на епопея. Открит в три къснорусски преписа от XV и XVI в., той е обект на различни тълкувания. Прави впечатление митологизираното начало: „Авитохол живя 300 години. Родът му (беше) Дуло, а годината му (на завземане на властта) дилом твирем.“ Авитохол се свързва с Атила. Той и синът му Ирник (Ернах) играят ролята на културни герои за прабългарите. Поставянето

на Авитохол (Атила) в началото на „Именник на българските ханове“ има за цел да осигури престиж както на следващите ханове, така и на цялото племе (по-късно – на държавата). Затова е правдоподобно твърдението, че на старобългарски е преписан (предполага се, че първоначално е бил записан с гръцки букви, каквато е била практиката на прабългарите още преди преселението с Аспарух) по времето на цар Симеон. Целта му е да внуши, че българската държава е с далечно потекло, а приемайки християнството, тя се приобщава към цивилизования свят, където малко са по-старите държави от нея.

С приемането на християнството се изменя и характерът на „Именника“. В езическо време той сигурно е бил във връзка с култа към предците, а в християнска България на преден план излиза възприемането на неговото съдържание като израз на приемствеността. Това обяснява защо „Именникът“ е поставен след библейската Книга на царете в книжовните паметници, в които са намерени трите му преписа. Тук има и символичен смисъл – освен връзката с такъв славен вожд като Атила, се намеква и за връзка с библейското, т. е. свещеното и идеологически ценното за времето. Основанията за търсене на връзка с хуните в „Именника“ са реалноисторически: прабългарите принадлежат към тюркско-монголската група на тюркско-алтайската общност, от която се отделят прабългарите, хуните и аварите. Прабългарите влизат в състава на хунския военноплеменен съюз, съществувал до 453 г. По-късно и те създават свое племенно обединение, което след смъртта на Кубрат се разпада под ударите на аварския хаганат.

Преселението на прабългарската група начело с Аспарух до Дунав довежда до основаването на българската държава. Това е пътят на мотивите, общи за епопея като „Песен за нибелунгите“ и за юнашките песни на българите. Интересен е въпросът, който възниква по отношение на „Именника“: Защо той не е прераснал или по-точно защо не е послужил като основа за създаването на епопея?

Историята, фиксирана посредством имена и години в „Именника“, особено в неговото начало, е представена като нещо недосегаемо и ценно и би могла да бъде „епопейното минало“. Но изглежда, тези исторически факти са значими само за целите на държавното управление, а не и за етноса, оттам и за фолклорното му творчество. Споменът за принадлежността на прабългарите към хунския съюз очевидно не е бил много траен. Може би това е била и причината за съставянето на „Именника“: избледнявайки в етническото съзнание, преддържавното минало е трябвало да бъде запазено посредством записването с гръцки букви поради липсата на своя писменост. От фолклора на прабългарите са запазили само някои мотиви, които те са донесли със себе си от далечната си прародина, а може би и едно предание – за Велика България, Кубрат, синовете му и снопа пръчки – което вероятно има много по-късен произход. А за славяните (мнозинството в държавата) прабългарското минало е било чуждо и не е представлявало обект за епопейно претворяване. По времето на обединяването на племената в българската държава са съществували определени условия за създаване на епопея, но различията между двата етноса – славяни и прабългари (религиозно-митологически, битови различия; липсата на общо „епопейно минало“), въпреки че те са били на еднакво стъпало на общественото развитие, не са им позволили да създадат обща, българска епопея. Единственото общо „епопейно минало“ за тях е било създаването на славянобългарската държава. Аспарух по-късно се появява в мотива за детето юнак като Испор цар в Апокрифната българска летопис, но не се стига до епопеен цикъл, камо ли до епопея.

Битката при Ахелой

Снимки: архив

Пламен Тотев